

Slovenská textológia a editorstvo v druhej polovici 20. storočia

ZUZANA HAŠKOVÁ, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

HAŠKOVÁ, Z.: Slovak Text Studies and Editing in the Second Half of the 20th Century
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 60, 2013, No 2, p. 143 – 155.

The goal of the article was to at least partly systematize the knowledge gained by Slovak text studies as a generalizing work in this field does not exist in our country. The ideas built on the scientific articles within text studies written in the second half of the 20th century. The beginning of Slovak text studies in the 1950s is represented by the works by Jozef Felix, Karol Rosenbaum and Mikuláš Bakoš. Later studies by Nora Krausová, František Miko and Peter Zajac form the next stage of its development and with regard to the future seem to be trend-setting.

The mutual interconnections of the contents of the articles form the original basis of Slovak text studies as they individually deal with the subject in question. Owing to their communicative and inspiring nature, the summary can be considered a good starting point for an effective exploitation of their potential. Based on the study of the texts used at the birth of Slovak text studies it can be concluded that the most serious practical problems are related to the way texts are edited and the choice of the basic text. Using the texts written by younger authors the scientific character of text studies was demonstrated as well as how they are bound with literary theory and why they are important for the correct understanding of literary texts. In attempt of scientifying text studies the relation between theoretical reflection and practical activity was given consideration. It was noted that there is the need to solve partial problems by understanding their roots correctly.

The summary and assessment of Slovak text studies in the article map their most important topics and debatable issues, relate the results of the research by the literary scientists engaged in this field and draw attention to their various approaches. They also raise questions about the direction of Slovak text studies in the future.

Key words: text, text studies, science

V oblasti vedeckých záujmov patrí u nás textológia medzi tie, čo sa dostatočne neemancipovali od praktickej činnosti, z ktorej vyplynuli. Preto nebola rozvíjaná systematicky, prejavy jej existencie sú roztratené a nie je ich veľa. Na druhej strane takéto východisko umožňuje oslobodiť ďalší vývin našej textológie od zbytočných peripetií a nedorozumení a orientovať ho tak, aby bola samostatnou vednou disciplínou a zároveň čo najživšou súčasťou literárnej vedy.

Pri práci na sumarizovaní problémov slovenskej textológie nebolo možné nevedomiť si komunikačný potenciál odborných príspevkov na textologické témy. Potreba zhrnutia a zhodnotenia ich prínosu sa stáva aktuálnou práve preto, že na seba nadväzujú i nenadväzujú. Vzájomným prepojením príspevkov a ich obohatením o vhodné podnety neslovenských textológií by sa vytvorila pôvodná slovenská textologická báza, vychádzajúca z našej tradície a potrieb a otvorená pre podnety zvonku.

Cesta k tomu, čo chceme nazvať slovenskou textológiou, vychádza z výsledkov nášho editorstva. Prvý výrazný podnet pre ďalší vývin tejto disciplíny od Jozefa Felixa nadväzoval na „závažné poznatky o doterajšej praxi našich editorov“.¹ Hoci autor našiel viacero chvályhodných prejavov ich činnosti – v edičných výkonoch Jozefa Viktorína, Jozefa Škultétyho, Jaroslava Vlčka, Štefana Krčméryho, Jozefa Ambruša, Jána Vilikovského, Milana Pišúta, Jána Martáka – vo svojom článku sa zameral najmä na prípady opačné. Upozornenie na ne malo byť okrem iného predpokladom pre zmenu stavu platného v roku 1953, ktorého charakterizovanie svedčí o predchádzajúcej ľahostajnosti voči výskumu histórie textov literárnych diel: „textológiou sa u nás dosiaľ málokto zaoberal ako svojim hlavným vedným odborom.“² Dnes musíme priznať, že po šesťdesiatich rokoch tieto slová ešte stále nie sú celkom neaktuálne. O niečo komplexnejším prístupom sa vyznačuje uvažovanie Mikuláša Bakoša z roku 1959, aj on však ešte nedostatočne oddeľuje textológiu od praktickej činnosti. Nedocenenosť jej významu pre celú literárnu vedu vidí ako nedocenenosť sprostredkovateľa „vedecky preverených, spoľahlivých textov“.³ Textologická teória sa podľa neho snaží teoreticky zdôvodniť praktické úlohy vedeckej edície literárnych diel. Najmä v spojení s Bakošovým vyjadrením úloh textológie je dobré na tomto mieste citovať vyjadrenie Františka Mika z roku 1985, ktoré výstižne pomenúva stav a problém našej textológie v minulosti. Podľa Mika edičná svojvôľa (tú veľavravne demonštroval Felix) má na svedomí vyhľadávanie *vedeckých pravidiel* (zdôraznila Z. H.), ktoré spadajú do oboru textológie, čím v konečnom dôsledku textológia trpí:

„V skutočnosti sa pri nej doteraz nestihlo vyjasniť, či je to vedná disciplína alebo kvalifikovaná praktická činnosť, ktorá svoje meritórne skúsenosti formuluje do normatívnych požiadaviek. Rozmanité kodifikácie editorských prístupov by nasvedčovali skôr tomu druhému. (...) aj keď je tu fundované úsilie o vedecké traktovanie problematiky, skúma sa ona na rovine praktických otázok a nejde na základnú podstatu, ktorú diktuje sama povaha literárneho diela.“⁴

Aj keď posledný spomenutý prístup navonok komplikuje ponímanie textológie, v skutočnosti sa ho snaží vyjasniť. Po nevyhnutnom, na praxi založenom podnietení textologického uvažovania Felixom a Bakošom sa Miko usiluje kryštalizovať pojem teore-

¹ FELIX, Jozef: O vydávaní klasikov. In: *Slovenské pohľady*, roč. 69, 1953, č. 12, s. 1164.

² Tamže.

³ BAKOŠ, Mikuláš: Od diletantizmu k vede? (K vývinu slovenskej textológie v poslednom desaťročí). In: *Slovenská literatúra*, roč. 1, 1959, č. 3, s. 97.

⁴ MIKO, František: Totožnosť diela a edičný proces. In: *Slovenská literatúra*, roč. 32, 1985, č. 6, s. 501.

tickej textológie, čo je ďalším krokom k jej konštituovaniu ako vednej disciplíny. Teoretická textológia je totiž naozaj niečo iné než súhrn pravidiel, ktorých potrebu si starší autori uvedomovali ako závažný problém v súvislosti s nevyhnutnosťou vnesenia poriadku do svojoľne ponímanej edičnej činnosti.

Táto úvaha o koreňoch, stave a perspektívach slovenskej textológie vychádza z uvedomenia si dôležitosti vyjasnenia jej postavenia v systéme literárnej vedy a jej postupného zvedečťovania. Snaží sa pritom zachytiť najvýraznejšie témy a to, ako ich spracovanie formuje smer vývinu našej textológie.

Začiatky slovenskej textológie

Hoci dejiny slovenského editorstva a textológie siahajú ďaleko pred r. 1948, prvé väčšie teoretické články o tejto disciplíne vznikli až v rokoch päťdesiatych. Ak sledujeme slovenské textologické texty druhej polovice 20. storočia chronologicky, vyprofiluje sa nám najprv skupina textov troch autorov: Jozefa Felixa, Karola Rosenbauma a Mikuláša Bakoša. Spája ich predovšetkým rovnaké spoločenské pozadie, podobný prístup a témy. Bakošov článok však vznikol s istým odstupom od „*horúcej fázy totalitárneho procesu*“,⁵ od „*týchto rokov všeobecného ochromenia a stagnácie vedeckého myslenia*“,⁶ preto sa vyznačuje väčšou mierou vedeckosti a objektívnosti než ďalšie dva články, ktoré v rokoch 1953 a 1954 reagovali na celkom konkrétne požiadavky svojej doby. V niektorých ohľadoch sa však Bakoš s Felixom aj Rosenbaumom zhoduje, príkladom čoho je aj nasledujúce vyjadrenie:

„Vznikom Hviezdoslavovej knižnice na začiatku roku 1949 a rozmachom vydávania klasického dedičstva slovenskej literatúry ocitla sa naša literárna veda pred novými a veľmi významnými úlohami. (...) Zodpovednosť edičných pracovníkov oproti minulosti vzrástla o to viac, že išlo o veľkorysý plán vydávania klasikov národnej literatúry, ktorých diela tento raz už začali vychádzať v masových nákladoch.“⁷

Edícia Hviezdoslavova knižnica, ktorá mala urobiť diela klasikov dostupnými najširším spoločenským vrstvám, však bola prejavom kultúrnej politiky komunistickej strany, upevňujúcej svoje postavenie aj prostredníctvom ideologického výkladu diel. Na vznik slovenskej teoretickej textológie padá tiež tejto mimoliterárnej skutočnosti, čo sa v textoch z päťdesiatych rokov prejavuje aj celkom konkrétne vo forme vyjadrení poplatných vtedajšiemu režimu. My sa však zameriame na ich odborný obsah.

Článok Jozefa Felixa⁸ ako prvý reagoval na zmeny, ktoré sa vykonali na poli editorstva a textológie a naznačoval prelomovosť obdobia (nová typizácia vydavateľstiev, vznik Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry). Jeho ideologické poslanie sa však

⁵ PEŠEK, Ján: Historický rámec vývinu slovenskej kultúry. In: PAŠTĚKOVÁ, J. (ed.): *Poetika a politika: Umenie a päťdesiate roky*. Bratislava : SAP, 2004, s. 16.

⁶ BAKOŠ, Mikuláš: *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, s. 17.

⁷ Bakoš, c. d. 1, s. 99.

⁸ Felix, c. d. Pri citovaní článku uplatňujeme súčasnú spisovnú normu.

spája s analýzou problémov edičnej praxe z minulosti a upozornením na existenciu pravidiel – článok mal ambíciu organizovať, vnášať poriadok, zabrániť ďalšiemu svojvoľnému oslabovaniu autenticity literárnych textov editormi. Za centrálnu tému si preto jeho autor zvolil upravovanie textu. Z dnešného hľadiska má pre vývin slovenskej textológie najväčší význam uvedenie zásad, ktoré boli u nás v tom čase akceptované.

Za problém Felix považoval „opravy“ textu, najmä slovníka a slovosledu, skladby – aj keby išlo o snahu vylepšiť text (napr. rytmus básne), prispôsobovanie textu spisovnej norme, ktorá platila v dobe editorovej práce na vydaní, mechanickú normalizáciu tvarov, nesprávnu transliteráciu textu, pridávanie a vynechávanie slov. Pri úprave textu odporúča rozličný prístup k poézii a próze, v čom sa zhoduje s Bakošom. Opačným extrémom editorskej svojvôle je podľa neho purizmus, ktorý je tiež škodlivý. Myslí sa ním úzkostlivé sledovanie vernosti vydania pôvodnému textu, pri ktorom editor zachováva aj zrejme chyby autora. Na problém purizmu upozorňuje aj Rosenbaum. Príčinu nevyhnutnosti niektorých úprav vidí Felix vo vývine slovenského spisovného jazyka. Kým v iných národoch už dávno existoval, naši autori sa oň iba usilovali. Jednotná norma sa dlho nemohla ustáliť a spisovatelia podliehali rôznym tendenciám. Toto zdôvodnenie s ním zdieľa aj Bakoš. Domnievame sa však, že nestabilitosť dobového jazyka ako textologicko-edičný problém by dnes mala byť nazeraná nie ako nedostatok, ale ako plnohodnotné pole textologického výskumu.

Felix vychádza priamo z praxe, keď vytyčuje zásady editorskej práce. Zjednocuje ich to, že východiskom pre všetky je starostlivosť o zachovanie pôvodnosti textu. V prvom rade editor nesmie nijakým spôsobom modifikovať pôvodný význam textu. Nesmie ovplyvňovať spôsob realizácie umeleckého zámeru autora, dosahovaného prostriedkami, ktoré môžeme považovať za dnes nejakým spôsobom neprijateľné. Ak sa rozhodne pre nejaký spôsob úpravy textu, jeho zásady musí uplatňovať jednotne. Felix sa výstižne vyjadruje ku komentovaniu textov klasikov: „Každé čitateľské vydanie, myslím, má byť veľmi starostlivo komentované, a to s obsiahlym literárnohistorickým materiálom, ktorého obsiahlosť však nesmie byť viditeľná.“⁹

Uvedený výpočet zásad práce s textom svojou konkrétnosťou naznačuje, že v článku išlo autorovi o spoluprácu s dobovými smernicami pre editorov, ktorou chcel pomôcť zjednotiť princípy ich práce. Demonštrujeme tak aj vývin našej textológie, keďže neskôr budeme vidieť, že čo v nej bolo na začiatku najdôležitejšie, nie je dnes celkom „dôstojné“ spomínať, aspoň nie tak konkrétne.

Rosenbaumov článok *Úlohy slovenskej textológie*¹⁰ vyšiel rok po Felixovom a vyjadruje sa aj k problémom, ktoré predtým neboli riešené. V základných spoločenských aj umeleckých postojoch sa s Felixom zhoduje, napríklad v názore, že obratom v slovenskej textológii a editorstve bol vznik Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry, ktoré vydáva Hviezdoslavovu knižnicu. Obaja autori zdieľajú „povinný“ odpor voči štrukturalizmu.

Príspevok je menej praktický a dotýka sa viacerých tém. Autor pristupuje k problematike textológie teoreticky a od základu – snaží sa ju definovať. Charakterizuje ju ako

⁹ Tamže, s. 1162.

¹⁰ ROSENBAUM, Karol: Úlohy slovenskej textológie. In: *Slovenská literatúra*, roč. 1, 1954, č. 3, s. 265 – 280.

vedeckú disciplínu, zaoberajúcu sa všestranným výskumom textov a ich prípravou na vydanie. Nemožno s tým nesúhlasiť, na druhej strane je uvedená definícia príliš všeobecná. Zdôrazňuje nutnosť fundovanosti editora pre úspešnú prácu na vydaní, ako aj jeho citlivosť, ktorá zabraňuje podnikaniu zmechanizovaných krokov.

Rosenbaum sa bližšie prizrel aj problému typov vydaní. Rozlišuje vydania čitateľské a vydanie kritické, akademické. Nemá byť medzi nimi rozdiel a čitateľské vydania majú vychádzať z akademických. Ak to nie je možné, majú byť čitateľské vydania pripravené ako vydania akademické. Felix sa k tejto problematike vyjadril iba okrajovo: vedecké vydanie je východiskom pre čitateľské (tu sa zhoduje s Rosenbaumom), ak nie je k dispozícii, východiskom sa stáva autorovo definitívne vydanie (čiže publikovaný definitívny text autora). O niečo neskôr Mikuláš Bakoš túto problematiku rozobral dôkladnejšie. Konštatuje, že pre oba typy sa vypracúva definitívny, autorom zamýšľaný text pomocou tých istých textologických zásad. Akademické vydanie je „úplné a vystrojené vyčerpávajúcim kritickým a vysvetľovacím aparátom“, v ktorom sú uverejnené aj všetky ostatné redakcie a varianty textu, tlačené i v rukopisoch, dokončené i fragmenty. V populárnych (masových) vydaniach sa majú iné redakcie zaznamenať v rámci edičných poznámok.¹¹

Tému typov vydaní a textových úprav spája nasledujúci problém: Rosenbaum vo svojej štúdií cituje Felixa, keď chce zdôrazniť požiadavku zachovania autentickosti autorovej myšlienky i jej vyjadrenia. Správne však nesúhlasí s Felixovou neopatrnou formuláciou, ktorá naznačuje, že čitateľské vydania sú zásahom editora otvorenejšie než vedecké. „Miera zásahov i kritériá majú byť pre texty oboch vydaní rovnaké.“¹² V ochrane pôvodného znenia diela je Rosenbaum prinajmenšom rovnako radikálny ako Felix. Už na prvých textologických článkoch však vidíme, že táto oblasť editorskej práce bude vždy jej zraniteľným miestom. Nikdy sa nebude dať stanoviť pevná hranica, určiť pevné pravidlá pre prácu s autorovým jazykom. Rozhodujúcim kritériom bude v konečnom dôsledku zodpovedný prístup, citlivosť a fundovanosť editora. Tu však vystupuje do popredia aj úloha textológie, ktorá môže vytvárať svojimi podnetmi a návrhmi predpoklady pre dobré rozhodnutia editorov v budúcnosti.

Inými autormi neriešená problematika je diferenciácia textologických problémov podľa jazyka literárnej pamiatky. Tu sa už autor dotýka aj konkrétnych problémov: napríklad či je vhodné prekladať diela z obdobia osvietenstva do zrozumiteľnejšieho jazyka v čitateľských vydaniach. Túto otázku uzatvára neurčito, ale skôr v prospech dočasného približovania jazyka osvietenských autorov súčasnému. Jeho postoj môže a nemusí súvisieť so spoločenskými podmienkami, v ktorých článok vznikol. Spájali sa s vyslovovaním požiadavky sprístupňovania diel klasikov čo najširšiemu okruhu čitateľov. Do pozornosti sa tak dostala otázka vnútrojazykového prekladu.

Najväčšiu pozornosť z prvej trojice predstavovaných textov si však zasluhuje článok Mikuláša Bakoša *Od diletantizmu k vede? (K vývinu slovenskej textológie v poslednom desaťročí)*, uverejnený v roku 1959.¹³

¹¹ Bakoš, c. d. 1, s. 111.

¹² Rosenbaum, c. d., s. 273.

¹³ Článok vyšiel v *Slovenskej literatúre* aj v rámci dvoch autorových knižných publikácií. V jednej z nich (*Literárna história a historická poetika*) je uvedený v skrátenej podobe pod názvom Z problémov slovenskej textológie – bez úseku časopiseckého textu na s. 99 – 111.

Ako sme uviedli na začiatku, Bakoš vníma textológiu ako súbor teoretických zásad, ktoré majú editorovi pomáhať riešiť konkrétne prípady, nie ho však obmedzovať. Začína sa uňho prejavovať citlivosť v terminologickom uchopení problému, ide však len o jej náznamy. Veľavravný je v tomto smere fakt, že Felixov článok Bakoš nazýva textologicou teóriou.¹⁴ Aj zraniteľné miesto tejto „teórie“ je praktické: pri nekonečnom množstve individuálnych prípadov sa len ťažko možno vyhnúť subjektivismu. Textológia je napriek všetkým úskaliam organizujúci aj pomocný účastník edičnej praxe, pričom citlivé a správne uplatňovanie textologických zásad veľmi závisí na osobnosti textológa.

V Bakošovom článku je problematika základného textu rovnako dominantná ako úprava textu vo Felixovom. Za základný text sa považuje ten, ktorý bol publikovaný ako posledný za života autora s jeho súhlasom a schválením. My ho budeme zjednodušene nazývať posledný autorizovaný text, keďže sám Bakoš uvádza príklady, keď takýto autorizovaný text bol vydaný až posmrtné. Všeobecnú akceptáciu zásady posledného autorizovaného textu považuje autor článku za zvrät vo vývine slovenskej textológie. Upuštíť od nej odporúča iba v prípade výrazného znehodnotenia textu autorom, v čom sa zhoduje s Rosenbaumom. Hoci Bakoš bazíruje na uplatňovaní tejto zásady, uvedomuje si aj s ňou spojené problémy. Posledný oficiálne autorizovaný text nemusí obsahovať poslednú vôľu autora. „Rozhodujúcou podmienkou pre uznanie redakcie diela za jeho základný text je jej skutočná, dokumentárne doložená a dokázaná autorizácia, t. j. prezretie a schválenie autorom.“¹⁵ Niektorí editori zastávajú názor, že základom vydania by mal byť rukopis, ktorý neobsahuje nánosy zásahov. Neobsahuje však ani posledné úpravy textu od samého autora a podľa Bakoša by jeho stanovisko malo byť rozhodujúce. Felix predsa zohľadňuje význam rukopisu viac než Bakoš. Rozdiel môže byť v tom, že Felixovi išlo viac o obmedzenie editorskej svojvôle a pre takýto zámer bolo dôležité ukazovať na najautentickejšie textové pramene, na tie, ktoré autor vypracoval vlastnými rukami, kým Bakoš spája autorove rozhodnutia s objektívnym vývinom literatúry a majú preto preňho zvláštnu dôležitosť. Obaja sú však jednotní v názore, že ak chceme ustáliť základný text, ktorý je autentickým vyjadrením autorovej vôle, musíme siahnúť po ním schválených prameňoch. Rosenbaum tvrdí v zhode s Bakošom, že zvoliť si treba posledné vydanie autorovho diela, ktoré on sám revidoval, a rovnako ako on kritizuje metódu kombinovania textov, keď sa editor nedrží prísne základného textu, ale kombinuje s ním miesta z iného variantu, čím vzniká nepôvodný, autorom ani nepoznaný text, výsledok editorovho nedovoleného tvorenia. Rosenbaum sa dopúšťa veľkej neopatrnosti vo vyjadrovaní, keď v tom istom význame spomína text posledného vydania revidovaného autorom, text posledného vydania za života autora a text posledného vydania – v týchto formuláciách to môžu byť tri rôzne texty.¹⁶

Otázka základného textu a úpravy jazyka sa stretávajú pri téme, ktorú Bakoš považuje za dôležitú, ale rozporuplnú – pri téme estetického kritéria. Kým pri voľbe základu pre vydanie ho odporúča uplatniť len pod podmienkou znehodnotenia textu, v oblasti jazykového stvárnenia textu zohráva prvoradú úlohu. Individualita autorovho jazyka má

¹⁴ Bakoš, c. d. 1, s. 112.

¹⁵ Tamže, s. 107.

¹⁶ V Rosenbaumovom článku sa prvá formulácia nachádza na s. 275, druhá na s. 277 a 279 a tretia na s. 278.

prednosť pred požiadavkami jazykovej kultúry (spisovnosť a pod.). V prípade voľby základného textu priznáva Bakoš estetickému kritériu možnosť objektívnej platnosti, ak nahrádza chýbajúci dokumentačný materiál a pomáha editorovi rozhodnúť sa pre najvhodnejší variant textu. Metódy estetickej analýzy textu však ešte nepovažuje za dost rozvinuté, aby sa v textológii dali spoľahlivo uplatniť. Na druhej strane konštatuje, že jej význam rastie. Na tomto mieste nemožno nespomenúť Bakošov článok v *Českej literatúre* z roku 1966 práve na tému estetického kritéria v textologickej práci.¹⁷ Zastáva v ňom štrukturalistický postoj, kladúc dôraz na objektívne skúmanie literatúry. Estetická štruktúra literárneho diela má podľa neho vnútornú logiku, ktorú odhaľuje štruktúrna analýza – a to v rámci etapy vývinu autorovej tvorby. Textológii tým pomáha určiť základný text a vypracovať kánonický text. Správnosť voľby základného textu má byť potvrdená jeho adekvátnosťou voči zanalyzovanej estetickej štruktúre. Bakoš vo svojej dôvere vedeckým metódam zachádza až tak ďaleko, že oslabuje dôraz, ktorý kládol na posledný autorizovaný text v štúdií *Od diletantizmu k vede*. Tu tvrdí, že štruktúrna analýza môže potvrdiť väčšiu autenticnosť rukopisu alebo prvého vydania. „*Textológ si teda volí tú verziu alebo ten variant textu, ktorý maximálne zodpovedá estetickému systému autora, jeho objektívne zisteným tvorivým postupom a estetickej štruktúre jeho tvorby ako uzavretého celku, ktorá sa realizovala v jeho jednotlivých literárnych dielach.*“¹⁸ Ďalší vývin textológie vidí v uplatnení kombinácie tradičných textologických metód s metódami historickej poetiky. Domnievame sa, že Bakoš mal zvláštne dôvody na tento názorový posun. Štúdiá *Od diletantizmu k vede*, v ktorej tvrdil opak, vznikla v čase, ktorý v inom texte z roku 1966 hodnotí ako „*obdobie ‚rekultivácie‘ (...) s jej retardačným vplyvom aj v oblasti literárnovedného myslenia*“.¹⁹ Ak je v nej teda opatrnejší, môže to vyplývať z nedôvery voči vede v menej slobodných podmienkach.

Celkovo hodnotí Bakoš slovenskú textológiu na konci päťdesiatych rokov tak, že jej úroveň vzrástla, ako veda je už akceptovanejšia, čo je dôsledkom vyjasňovania textologických zásad, získavania praktických skúseností a oboznamovania sa s praxou v iných krajinách. Nie je však čas a nie sú podmienky pre tvorbu vedeckých vydaní.

Neskoršie prejavy textologického reflektovania literatúry na Slovensku

Zdá sa, že na Slovensku zarezovala Mukařovského štúdiá *Varianty a stylistika*²⁰ rovnako ako v Čechách. Kým Červenka ju označuje ako „*iniciatívni*“,²¹ Krausová ju nazýva „*priekopníckou úvahou*“.²² Obaja rozvíjajú vo svojich teoretických prácach rovnakú problematiku. Hodnotenie slovenskej textológie bez zohľadnenia jej štrukturalistických východísk by bolo scestné.

¹⁷ BAKOŠ, Mikuláš: Aktuálny význam estetického princípu v textológii. In: *Česká literatura*, roč. 14, 1966, č. 1, s. 20 – 23.

¹⁸ Tamže, s. 22.

¹⁹ Bakoš, c. d. 2, s. 17.

²⁰ MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Varianty a stylistika*. In: *Studie z poetiky*. Praha : Odeon, 1982, s. 187 – 190.

²¹ ČERVENKA, Miroslav: Stylistický příspěvek k teorii variant. In: *Česká literatura*, roč. 14, 1966, č. 1, s. 45.

²² KRAUSOVÁ, Nora: Textológia a poetika. In: *Slovenská literatúra*, roč. 20, 1973, č. 3, s. 290. Štúdiá je obsiahnutá aj v knihe *Význam tvaru – tvar významu*.

Štúdia Nory Krausovej²³ predstavuje v podmienkach sedemdesiatych rokov, ktoré štrukturalizmu nepriali, práve jeho ojedinelý prejav. Autorka nadväzuje na Bakoša v uprednostňovaní objektívnych meradiel, no uvažuje abstraktnejšie a v oblasti textologickej terminológie viac rozlišuje. Treba podčiarknuť jej tvrdenie, že teoretická textológia „je výlučne predmetom nášho záujmu“,²⁴ pretože svedčí o novom ponímaní textológie. Dotýka sa tu zatiaľ neriešeného vzťahu medzi praktickou textológiou – pomocnou vedou – a teoretickou textológiou. Teoretickú textológiu charakterizuje ako „komplexný výskum literárnoteoretického textu“.²⁵ Má na mysli texty, ktoré zhromaždila praktická textológia. „V podstate ide o štúdium textových variantov, o štylistické a sémantické hodnotenie a interpretáciu premien, ktorými prešiel text literárneho diela.“²⁶ S Bakošom sa zhoduje v pociťovaní úzkej prepojenosti medzi textológiou a poetikou, ich definície sa podľa nej prekrývajú. Vzťah textológie a poetiky sa prejavuje na hranici dvoch foriem existencie textu: „kauzálnej existencie“ a formy existencie ako „literárnej fikcie“, „mimézis“, alebo inak „intencionálnej existencie“. Očisťovanie textu a komentovanie jeho variantov a prvotných verzií je súčasťou procesu, pri ktorom sa text stáva znakom, sú „sprievodnými znakmi (...) aktu zverejnenia“.²⁷ Krausová upriamuje našu pozornosť práve na bod zlomu, ktorý v sebe spája znaky oboch stretávajúcich sa foriem existencie textu. Na tento moment sa viaže aj textologická činnosť. Pri variantoch jestvujúcich pred ustálením konečného textu autorka odmieta postoj niektorých textológov, ktorí ich neberú dostatočne vážne, keďže „nie sú súčasťou uzavretého diela,“ a argumentuje, že „každý variant, nech už sa týka ktorejkoľvek vrstvy diela“, môže zasiahnuť ktorúkoľvek inú zložku, spustiť mechanizmus totálneho posunu diela, zasiahnuť i sémanticko-tematický plán“.²⁸ Poznať varianty znamená poznať potenciálnu paradigmu možností, z ktorých si autor jednu vybral. Odhaľuje sa tým štylistický princíp, ktorý prevládol a dá sa tak pozorovať vývin autora.

Hlavným prínosom Krausovej článku je prepojenie textológie s generatívnou poetikou, pri ktorom sa chceme pristaviť. Textológia, ktorá je štúdiom variantov, sa javí ako súčasť poetiky v generatívnej a transformačnej poetike. Na demonštráciu svojich myšlienok používa autorka opozíciu fabula – sujet. Krausová vníma fabulu ako paradigmatickú os možností epických riešení a situácií, z ktorej čerpá sujet. Zložky na tejto osi sú variantmi. Dôležitosť dichotómie fabula – sujet Krausová dokazuje Šaumjanovými princípmi generatívnej gramatiky, binárnou opozíciou genotyp – fenotyp (genotypom sú abstraktné štruktúry v mysli človeka a fenotypom prostriedky na ich vyjadrenie). Fabulu spája s genotypom – generovaním a sujet s fenotypom – konkretizáciou. Fabulu možno študovať na podklade sujetu. „Generatívna úroveň sa všeobecne chápe ako úroveň abstraktných objektov, ktoré pripúšťajú abstraktnú analógiu s naračnými situáciami, ako sa predstavujú na úrovni konkrétneho textu – fenotextu.“²⁹ Úroveň fabuly však nemusí byť abstraktná, keď máme zachovaných niekoľko variantov toho istého textu. „Opis každého variantu,

²³ Krausová, c. d.

²⁴ Tamže, s. 290.

²⁵ Tamže.

²⁶ Všetko tamže, s. 291.

²⁷ Tamže, s. 290.

²⁸ Tamže, s. 291.

²⁹ Tamže, s. 293.

ktorý tu vystupuje ako člen genotypovej paradigmy, je nesmierne dôležitý pre proces generovania diela ako celku.³⁰ Varianty predchádzajúce publikovaný text (kauzálny rad) sa preto zúčastňujú na konštituovaní diela ako znaku rovnako ako varianty intencionálneho radu – sú teda rovnocenné, čo potvrdzuje dôležitosť textologického skúmania. Varianty kauzálného radu uchovávajú paradigmu – genotext, z ktorého autor selektoval, preto dávajú svedectvo o tom, ako selektoval, v tom spočíva ich dôležitosť. Sú dokumentom existencie fabuly v myslí autora, do intencionálneho radu sa dostáva ten variant, ktorý je zaradený do sujetu. Textológia pomáha literárnej vede určiť, o akú transformáciu išlo pri konkrétnych transformáciách variantov genotextu na varianty fenotextu.

Zdôrazňujeme najmä túto časť Krausovej uvažovania, keďže podobnú myšlienku nachádzame neskôr v texte Petra Zajaca.³¹ Kauzálnym radom je ňňho autokomunikačná a komunikačne neverejná fáza diela, genotextom alternatívy, z ktorých autor vyberal, fenotextom realizácia. Obaja autori doceňujú význam fázy existencie diela pred zverejnením, a tým aj textológii. Pri čítaní konečného textu nám textologický výskum pomáha pochopiť proces generovania textu, ktorý je so svojimi možnosťami – variantmi, alternatívami – rovnako dôležitý ako konečná realizácia, keďže nerealizované varianty sú tu potenciálne prítomné. U oboch autorov textológia pomáha literárnej vede analyzovať text diela. Krausovej uvažovanie o variantoch a realizácii jedného z nich obsahuje v sebe myšlienku hybnej totožnosti – pokladá za dôležité skúmať genotextovú rovinu vo vzťahu k fenotextovej, nezanedbávať fabulu vo vzťahu k sujetu, štruktúraciu vo vzťahu k štruktúre, náhodu vo vzťahu k zákonitosti.

Zachytenie analogického uvažovania dvoch autorov sme považovali za dôležité pre správne pochopenie miesta textológie ako vedy, rovnako užitočné bude jeho usúvzťažnenie s českým kontextom, výrazne poznačeným už spomenutou štúdiou *Varianty a stylistika*. Téma variantov je spoločná pre textológiu aj stylistiku, keďže obe disciplíny sa zaoberajú výberom určitého výrazu zo skupiny viacerých použiteľných výrazov. V prípade textológie nejde však o výber bezprostredný, ale substitučný, pri ktorom sa pôvodné znenie nahrádza iným. Krausovou spomínaná os genotextu/fabuly je u Červenku vertikálnou osou selekcie (horizontálna os – Krausovej fenotext/sujet – je u Červenku kombinácia – usporiadanie znakov v reálnom prehovore). Varianty nám približujú množinu alternatív, z ktorých autor vyberal, jeho koncepčné myslenie, premietajúce sa do výsledného textu prostredníctvom uskutočnených volieb (v tomto súvisí Červenkovu uvažovanie s uvažovaním P. Zajaca). Červenka a Zajac sa tiež zhodujú v názore, že poznatky o variantoch/alternatívach obsiahnutých v predpublikačných materiáloch môžu prispieť k odhaľovaniu zmyslu diela, stať sa relevantnými pre spoznávanie jeho vnútorných zákonitostí.

Interdisciplinárny pohľad – cez literárnu teóriu – spája Krausovú a Zajaca s Františkom Mikom.³² Jeho prístup k textologickej problematike sa vyznačuje sviežosťou pohľadu, zameraného na podstatu problému. Autorovo uvažovanie je len v primeranej miere naviazané na prax. Ukazuje sa, že práve prepojenie medzi literárnou teóriou a textológiou

³⁰ Tamže.

³¹ Porovnaj ZAJAC, Peter: Textológia a teória literárneho diela. In: KUSÝ, Ivan (ed.): *Text a textológia*. Bratislava : VEDA, 1989, s. 132 – 138.

³² Miko, c. d.

je pre literárnu vedu veľmi obohacujúce. Toto východisko oprávňuje Miko kritický postoj voči ponímaniu textológie ako normotvornej činnosti, ktorá kodifikuje edičné pravidlá na základe práce s konkrétnym, reálnym textom. Skúmanie textologických otázok na rovine praktických opatrení nemôže naplniť očakávania, ktoré na textológiu vzťahuje podstata literárneho diela. Edičné pravidlá sú odrazom istej formy poznania literárneho diela – priamej a triezevej. Miko však tento fenomén orientuje na jeho najvyššie možné ozmyslenie – na jeho význam pre literárnu vedu. Spoluprácu disciplín si vyžaduje komunikačný charakter diela. Kým Krausová delí formy jeho existencie na kauzálny rad a intencný rad (oddeľuje ich edičná činnosť), Miko zase vidí edičnú činnosť na rozhraní medzi procesom tvorby a recepciou fázou existencie diela. Ešte neskôr Peter Zajac bude rozlišovať koncepciu a realizáciu diela, ktoré podľa nášho názoru zodpovedajú fáze tvorenia, a odhaľovanie zmyslu, ktoré spadá do recepcnej fázy. Budeme vidieť, že komplexné vnímanie všetkých etáp existencie textu spolu s uvedomovaním si jeho komunikujúceho charakteru je nevyhnutné pre pochopenie textológie ako vedy. Jej ponímanie ako súboru pravidiel svedčí o nízkom stupni rozvinutosti textologického myslenia. Pravidlá tiež podliehajú spolupráci vedných disciplín a Miko chce týmto upozornením uvoľniť zovretie, v ktorom niekedy držia editorské možnosti. Musí im dominovať rozpoznanie skutočného jadra problému a jeho riešenie má charakterizovať globálnosť, systémovosť a komplexnosť – tieto vlastnosti vyplývajú zo spomínanej spolupráce. S parciálnymi problémami, kvôli ktorým sa doteraz nepostupovalo na vyššie úrovne, by sa editor vysporadúval v rámci situácie konkrétneho diela.

Dôležitým momentom Mikovho článku je tvrdenie, že činnosť editora je tvorivá. Zdôrazňujeme ho, pretože súvisí s vyššie spomínaným estetickým kritériom, hoci Miko sám tento pojem nepoužíva. Tvorivosť editora sa môže uplatniť, keď rozhoduje, či bol text „*autorsky domyslený a dopracovaný do optimálnych polôh*“.³³ Takéto úvahy môžu byť zneužitie na archaizáciu či modernizáciu textu editormi, na druhej strane „*úprava textu sa tu realizuje v autorskom zmysle, a nie je narušením hodnoty diela. Takéto úpravy robí pri reedícii koniec koncov i sám autor*“.³⁴ Z uvedených príkladov (Figuli a Krasko) vyplýva, že „*tvorba*“ editora je prípustná, ak autor neskoršími úpravami svoje dielo znehodnotil. Editor tak chráni dielo autora pred ním samým. Miko teda neodmieta, čo sám nazýva „*krajne odvážnym krokom*“ – uprednostnenie lepšieho textu pred horším.

Príklad Ivana Krasku nás v rámci Mikovho uvažovania privádza k dôležitej úvahe o povahe všeobecnej literárnej kultúry. Môže byť pre autora podnetom pre prepracovanie alebo upravenie diela v duchu jeho vyzrievania. Pod vyzrievaním diela myslí Miko skôr doladovanie textu v rámci autorovej koncepcie, plnohodnotnejšie vyplnenie priestoru, ktorý mu ponúkala práve jeho pôvodná poetika. Takúto reedíciu konfrontuje Miko s tzv. modernizačnou, t. j. generačnou reedíciou. Pri modernizačnej edícii editor v duchu poetiky, ktorá prevláda v období jeho práce, popiera prínosnosť dobovej poetiky diela pre prítomnú literárnu kultúru. „*Práve dnes dozrievame (...) k pregnantnejšiemu historickému aspektu kultúrneho vedomia a k recepcnej potrebe autentických, vydavateľsky a prekla-*

³³ Tamže, s. 504.

³⁴ Tamže, s. 505.

dateľsky neskreslených hodnôt minulosti“.³⁵ Literárna kultúra je všeobecná, preto citlivý editor nebude lipnúť na poetike, ktorá sama bude prekonaná, ale bude si uvedomovať nezastaviteľnosť vývinu.

*„Napokon teda hovoríme áno i nie. Bránime totožnosť diela a hovoríme o jeho ‚vyzrievaní‘, chceme mať dobovosť na jednej strane bez hyperbolizácie, ale aj s istým ďalším pohybom. To je vlastne dialektika edičného umenia.“*³⁶

Zaujímavá je Mikova myšlienka o typoch vydaní: čitateľské vydania nie sú menejcenné než vedecké (tie nazýva aj kritické, akademické, kanonické), práve naopak. Oni sú „*vlastným vydaním diela*“, pretože literatúra je určená na čítanie. Zvrháva tak zdánlivú prvoradosť vedeckých vydaní, ktoré sú „*pomocným prostriedkom literárneho procesu*“.³⁷

Prínosom Mikovho článku je poukázanie na fakt, že slovenská textológia bola preťažená starosťami o riešenie problémov na nižších úrovniach, a tiež snaha predstaviť problematiku z väčšieho nadhľadu – práve nadhľad chýbal k úspešnému riešeniu edičných problémov. Editor má chrániť pôvodnú hodnotu diela, ktorá sa potvrdila faktom reedície.

Štúdiu Petra Zajaca³⁸ charakterizuje interdisciplinárne a špecifické uchopenie témy textológie – cez pohľad literárneho teoretika a cez pohľad na tvorenie diela v autokomunikačnej a komunikačne neverejnej fáze. Textológia je tu úzko prepojená nielen s teóriou literárneho diela, ale aj s interpretáciou.

Do autokomunikačnej fázy patria náčrty, pracovné texty a komunikačne neverejná fáza je redakciou diela a končí sa jeho prvým vydaním. Autor chce na textologickom materiáli prezentovať, čo v sebe zahŕňa cesta od koncepcie po realizáciu, ako sa v jej priebehu rodí zmysel diela a ako sa s týmto zmyslom vysporadúva interpretácia. Textológii a literárnu teóriu spája ponímanie literárneho textu ako dynamického fenoménu. Dielo vzniká na pozadí súčinnosti princípu „*tvorivej náhody*“ a princípu „*tvorivej zákonitosti*“.³⁹ V prvom prípade ide o preskúšanie alternatív a uplatňuje sa tu mnohotvárnosť tvorenia, v druhom prípade ide o výber z alternatív, ktorý svedčí o usporiadanosti tvorivého procesu. Princíp hľadania je prítomný aj v hotovom texte. V každej uskutočnenej voľbe sú potenciálne prítomné aj neuskutočnené voľby, ktoré sa teoreticky môžu uskutočniť v budúcnosti. Realizácia je výber z koncepcie. Kým koncepcia odráža svet pojmového myslenia, realizácia je konkrétny životný svet a práve tento tvorí existenčnú formu textu literárneho diela. Zmysel diela obsahuje konkrétnosť realizácie, vyvodzujeme ho z nej. Odkrývame ho postupne v procese čítania, jednak intuitívne a s chybami, jednak neustále ho vyjasňujúc.

Interakciu medzi alternatívami a voľbami – ich vzájomné napätie a súlad – možno najlepšie pozorovať na prameňoch predchádzajúcich hotový text (poznámky, náčrty). Sú

³⁵ Tamže, s. 507.

³⁶ Tamže, s. 508.

³⁷ Tamže.

³⁸ Zajac, c. d.

³⁹ Tamže, s. 134.

spoľahlivým zdrojom spoznávania koncepcie autora. Redakčné ustáľovanie diela má potvrdiť jeho tvorivosť, dynamizmus. Ak ho redakčná práca nepoškodzuje, je „*tvorivou súčasťou vzniku literárneho diela*“.⁴⁰ Nielen koncepciu autora (Krausovej genotext) však môžeme odhaľovať na základe predpublikačných materiálov, ale skúmanie autorských fragmentov môže byť istou skratkou k zmyslu, lebo jeho organizujúco-usporadujúce tvorenie sledujeme „*v horúcom stave; t. j. tam, kde sa rodí, sedimentuje, číri, vyzrieva*“.⁴¹ Tým však nechceme povedať, že zmysel sa odvodzuje z koncepcie. Zmysel odvodzujeme z realizácie, ale poznanie koncepcie nám pri tom môže pomôcť – pojmové myslenie autora konfrontujeme s textom. Najmä pri interpretovaní nejasnejších miest v texte je textologický výskum – porovnávanie textových variantov, napr. pri básňach – veľmi užitočný.

Autorom analyzovaný príklad textologickej práce na Brechtovej básni pre deti pekne ukazuje, ako sa v autorovi vyvíja koncepcia pod vplyvom životných okolností – a toto vieme nielen z Brechtovho prameňa, ale aj z referovania o ňom. Je to potvrdenie dôležitosti všestranného textologického výskumu – aký je dôležitý pre pochopenie umeleckej tvorby spisovateľa.

Rozvinutie Zajacovej teórie nevynechalo najranejšie fázy vzniku textu, čo sa nezaobišlo bez textológie. Tým sa prejavil jej vedecký rozmer a dá sa povedať, že bola celkom nenápadne povznesená vo svojom pomocnom postavení k vlastnému cieľu svojej existencie. Umožnila to práve fáza jestvovania diela z opačného pólu jeho tvorenia – čítanie, odhaľovanie zmyslu. Textológia tak vstúpila do priestoru, v ktorom majú zmysel všetky jej jednotlivosti.

S potešením možno konštatovať, že hoci sú prejavy slovenskej textológie sporadické, jej vedecký základ je položený. Bola už niekým pochopená ako veda, a tak jej bolo pridelené správne miesto vo vzťahu k literatúre. Teraz treba jej vývin správne usmerňovať a podporovať ho, aby prinášala už viac systematických výsledkov. Mohli by sme povedať, že textológia postupuje od nevyhnutnej praktickosti k vedeckosti a toto poradie východiska a smeru vývinu svedčí o jej pozitívnom naladení do budúcnosti. Druhým dychom však treba dodať, že bez profesionálnych textológov a ich vytrvalej práce bude tento potenciál určite premrhaný.

LITERATÚRA

- BAKOŠ, Mikuláš: Od diletantizmu k vede? (K vývinu slovenskej textológie v poslednom desaťročí). In: *Slovenská literatúra*, roč. 1, 1959, č. 3, s. 97 – 116.
- BAKOŠ, Mikuláš: K vývinu slovenskej textológie v poslednom desaťročí. In: *Literatúra a nadstavba: Metodologické štúdie k dejinám slovenskej literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1960, s. 251 – 284.
- BAKOŠ, Mikuláš: Aktuálny význam estetického princípu v textológii. In: *Česká literatúra*, roč. 14, 1966, č. 1, s. 20 – 23.
- BAKOŠ, Mikuláš: *Vývin slovenského verša od školy štúrovej*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966.
- BAKOŠ, Mikuláš: Z problémov slovenskej textológie. In: *Literárna história a historická poetika: Príspevky k metodológii literárnej vedy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1973, s. 46 – 60.

⁴⁰ Tamže, s. 136.

⁴¹ Tamže, s. 137.

- ČERVENKA, Miroslav: Stylistický příspěvek k teorii variant. In: *Česká literatura*, roč. 14, 1966, č. 1, s. 45 – 51.
- FELIX, Jozef: O vydávání klasikov. In: *Slovenské pohľady*, roč. 69, 1953, č. 12, s. 1133 – 1164.
- KRAUSOVÁ, Nora: Textológia a poetika. In: *Slovenská literatúra*, roč. 20, 1973, č. 3, s. 290 – 297.
- KRAUSOVÁ, Nora: Textológia a poetika. In: *Význam tvaru – tvar významu*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1984, s. 132 – 143.
- MIKO, František: Totožnosť diela a edičný proces. In: *Slovenská literatúra*, roč. 32, 1985, č. 6, s. 501 – 509.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan: Varianty a stylistika. In: *Studie z poetiky*. Praha : Odeon, 1982, s. 187 – 190.
- PEŠEK, Ján: Historický rámec vývinu slovenskej kultúry. In: PAŠTĚKOVÁ, J. (ed.): *Poetika a politika: Umenie a päťdesiate roky*. Bratislava : SAP, 2004, s. 11 – 31.
- ROSENBAUM, Karol: Úlohy slovenskej textológie. In: *Slovenská literatúra*, roč. 1, 1954, č. 3, s. 265 – 280.
- ZAJAC, Peter: Textológia a teória literárneho diela. In: KUSÝ, Ivan (ed.): *Text a textológia*. Bratislava : VEDA, 1989, s. 132 – 159.

Mgr. Zuzana Hašková
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Gondova 2
814 99 Bratislava
SR
e-mail: zhaskova@gmail.com